

ONCINA COVES, Faustino (ed.) 2022, *¿Tiene porvenir el futuro?*, Madrid: Plaza y Valdés. ISBN 978-84-17121-37-2, 288 pàgines

El problema del nostre temps, deia Paul Valéry, és que el futur ja no és el que era. Ja va ocórrer Auschwitz; ja van caure els metarelats que ens mobilitzaven políticament; ja fa temps que coneixem els límits del creixement; una pandèmia global recent ens ha recordat la nostra vulnerabilitat biològica. Tenia raó Adorno quan afirmava que el ritme de la història es pareix cada vegada més al de la catàstrofe?¹ Amb quins ulls mirem al futur? Tenen cabuda previsions no calamitoses? Poques preguntes podem imaginar més actuals que la del títol del llibre que ací ressenyem, *¿Tiene porvenir el futuro?*, editat per Faustino Oncina Coves i que segueix l'estela d'un altre recent, *Utopías y ucronías*.² Es tracta d'un volum col·lectiu que reuneix catorze capítols d'autors diferents. El llibre capta el nostre temps pel que fa a la seva concepció del futur. El lector podrà comprovar que, a banda de diagnosticar una situació de bloqueig, s'ofereixen diverses propostes d'apertura del futur realment estimulants.

El capítol inicial de Faustino Oncina, titulat *Història conceptual i temps històrics: del futur passat a l'avenir del futur*,³ ofereix una panoràmica de la situació del futur. El futur és un descobriment tardà: com a espai-temps buit a emplenar amb la planificació política, naix en la Modernitat. Alimentades amb la idea de progrés, les previsions científiques i polítiques eren optimistes. Però darrerament això s'ha truncat. Avui regna la resignació perquè sentim que no tenim marge de maniobra. El futur esdevé un territori minat. L'encongiment del futur conviu amb l'eixamplament del present —*presentisme*— i/o la nostàlgia pel passat —*gir memorial* i *retrotopies*—. Oncina introdueix algunes ferramentes teòriques presents en Koselleck per seguir reflexionant sobre el futur. Per a Koselleck, el coneixement de les condicions de possibilitat de les històries, de les estructures de repetició, permet fer conjectures sobre el futur. És doncs partidari de la *prognosi*, la qual reprendria el tòpic ciceronià d'*historia magistra vitae* perdut en la Modernitat. D'altra banda, desconfia de la *utopia*, que no estaria ancorada en el coneixement del passat i en la qual observa una retroalimentació entre

¹ ADORNO, T. W. 2009, *Crítica de la cultura y sociedad II*, Madrid: Akal, 500.

² BARES PARTAL, J. i ONCINA COVES, F. 2020, *Utopías y ucronías. Una aproximación histórico-conceptual*, Barcelona: Bellaterra.

³ Traduïm tots els títols dels capítols al valencià.

activisme, filosofia de la història i totalitarisme. Koselleck ens ajuda a reflexionar sobre les figures de previsió del futur advertint-nos per tal de no caure en formes ideològiques com ara la futurolatria, ara bé, conclou encertadament Oncina, no podem desfer-nos sense més de la utopia: “la nostra imaginació no deu renunciar a la configuració de futuribles” (24).

Seguint l'estela dels estudis sobre els règims temporals, els capítols segon i tercer presenten propostes teòriques que coincideixen a ressaltar que l'articulació del present amb el passat i el futur permet obrir el present com un espai d'acció. Lucian Hölscher proposa una *historiografia virtual*, és a dir, una historiografia que no té en compte només els fets, sinó també les alternatives no esdevingudes. Dues figures temporals li permeten fer el trànsit cap a aquesta historiografia, el *futur passat* i el *passat futur*. En la primera, ja explorada per Koselleck,⁴ retrocedim al passat per a, des d'allí, estudiar les projeccions de futur elaborades aleshores. A banda que per les expectatives podríem comprendre les accions dels agents, aquesta figura mostraria que la història és contingent i amaga expectatives incomplides susceptibles de renàixer. En la segona, tret a escena per Hölscher, la mirada s'avança cap al futur i, des d'allí, retrocedeix al passat. Amb ella podríem neutralitzar la incertesa del present perquè podríem anticipar el resultat de processos en marxa o de decisions urgents.

En el tercer capítol, titulat *Terminis de responsabilitat històrica*, Johannes Rohbeck tracta de resoldre el problema de la indefinició actual entre el present i el futur. Impulsat per la idea d'una ètica estesa al futur, defensa una concepció del present estès. Segons aquesta concepció, el present seria alguna cosa més que un instant, tindria certa duració que abastaria tant el futur com el passat. El límit vindria definit pel temps necessari per fer una acció amb un efecte específic. Es proposa el concepte de *termini*, que és descriptiu però també normatiu, per a definir *terminis curts d'acció* (com una crisi econòmica, que reclama accions immediates, de setmanes), *terminis mitjans* (com una política demogràfica, que reclama accions esteses durant períodes d'aproximadament deu anys) i *terminis llargs* (com la política climàtica, que reclama accions sostingudes en períodes més llargs, de varies dècades). Com es veu, segons l'àrea d'acció trobaríem distints terminis. En tots aquest casos Rohbeck proposa parlar de present.

També el discurs de l'ecologia política s'assenta sobre una mirada al futur que ens exigeix determinades accions presents. El quart capítol, de Falko Schmieder, es titula *Fi o transformació: conceptes de futur i representacions de futur en l'ecologia política*. En ell el repàs d'aquestes representacions de futur ve conjugat amb una crítica dels elements ideològics que impregnen algunes idees o conceptes que duen la batuta en el discurs de l'ecologia política. Posem ací dos

⁴ KOSELLECK, R. 1993, *Futuro pasado. Para una semántica de los tiempos históricos*, Barcelona: Paidós.

exemples. L'estès paradigma de la *supervivència* amagaria el caràcter social de la crisi ecològica i, a més, podria generar una neutralització de la solidaritat i de les expectatives emancipadores. El concepte de *sostenibilitat*, si bé és cert que des de determinada lectura podria implicar una demanda de canvi de model de societat, hauria servit durant les dècades dels vuitanta i noranta per a reconciliar el discurs ecologista amb el paradigma *creixentista*.

Dos capítols, el sisè i el setè, ens ofereixen un recorregut per les concepcions del futur pròpies de la Grècia clàssica. En *Destí, política i religió: els oracles en l'Antiga Grècia*, Juan de Dios Bares Partal posa el punt de mira en les pràctiques endevinatòries. Els oracles, ubicats a santuaris religiosos com el de Delfos, a banda de ser els intermediaris privilegiats entre els homes i els déus, jugaven un paper polític i ideològic molt important com a font de dret i de legitimitació dels governants, instància de resolució de conflictes i instrument de control social. Les posicions dels grans filòsofs i historiadors respecte de l'endevinació oscil·len entre, d'una banda, el respecte i el reconeixement d'Heròdot, Sòcrates i Plató, i de l'altra, la incredulitat i l'impuls desmitificador de Tucídides, Anaxàgors, Demòcrit i l'Aristòtil madur.

Begoña Ramón Cámara estudia en *El foc i la paraula. Reflexions gregues sobre el llenguatge i el progrés humà* les concepcions gregues de la civilització i el paper que atorguen al llenguatge. La majoria de pensadors grecs sostenen una concepció evolutiva entesa com a progrés des d'un estat caòtic fins a un de més ordenat. El descobriment del foc i d'altres tècniques n'és una fita fonamental explicada majoritàriament amb el mite de Prometeu. No existeix una narració similar compartida per a l'origen del llenguatge, però, malgrat això, sí que trobem diverses concepcions que concorden a considerar-lo una invenció comunitària fruit de l'enginy humà, vinculada a necessitats pragmàtiques, però propiciada indirectament pels déus. Cèlebre és la versió del mite de Prometeu que narra Protàgors en *El sofista* de Plató: Prometeu no donaria directament el llenguatge als homes però, en donar el foc i la saviesa tècnica, sí que els col·locaria en el camí que els permetrà crear la cultura i el llenguatge.

Seguidament trobem una sèrie de capítols molt diferents entre si però que coincideixen en ancorar l'obertura del futur a l'elaboració del passat. El capítol cinquè es titula *Per un futur memoriós. Koselleck i la retrospectiva kantiana*. En ell, Lucila Svampa repensa la relació entre passat i futur seguint l'orientació kantiana i koselleckiana segons la qual el record és l'*input* de la prognosi. En un panorama de desorientació com l'actual on el passat resulta ignot i el futur sorprenent —marc que destorba la certesa de la prognosi—, resulta productiu incorporar un tercer element i pensar la tríada memòria-*allò que no fou*-futur. És ací útil la lectura de Kant de l'*entusiasme* dels participants en la Revolució Francesa, el qual és valorat, en tant que índex d'una tasca futura, per sobre de la

facticitat. Tirant d'aquest fil, l'autora revisa la teoria koselleckiana de la prognosi i la seva concepció íntima o personal de la memòria. Svampa insta a assumir el desafiament d'una construcció col·lectiva de la memòria, la qual podria incorporar *passats futurs* no complits que podrien ser un *input* interessant per a la prognosi. La proposta permetria evitar repeticions no desitjades fins i tot quan els seus signes no siguem fàctics i puguem discernir-los, seguint al Kant de l'entusiasme, en afectes o conceptes.

La caiguda del cel. Una nova mitologia com a possibilitat de futur en el pensament amerindi és el títol del vuitè capítol. Giorgia Cecchinato hi explica com el pensament amerindi contemporani integra la problemàtica ambientalista en les seves cosmovisions. En l'època actual sovint definida amb el *cronotop* Antropocè, Cecchinato defensa que cal repensar la noció d'humanitat així com la relació d'aquesta amb el món. En el discurs del líder xaman Kopenawa, trobem un exemple de construcció mitològica adequada als nostres temps. Segons el mite cosmogònic amazònic de l'origen de la vida, la humanitat hauria estat la substància primordial única que anirà diferenciant-se i especificant-se en diferents espècies. Front al saber dels blancs, que estaria "ple d'oblit" perquè ignoraria el caràcter humà de les espècies que es van extingir, el saber dels xamans recordaria el passat humà comú, i això els faria agents diplomàtics entre les espècies. Davant l'amenaça de la catàstrofe, els xamans vetllarien perquè el "cel no caiga".

Giovanna Pinna escriu el novè capítol, titulat *Futur i imaginació. Estètica i política en Schiller*. Schiller criticà el seu present. Processos com la divisió del treball, el desenvolupament de la tècnica i el manteniment d'estructures estatals de l'Antic Règim haurien disgregat cada vegada més l'ordre moral i les inclinacions individuals; problema que no hauria solucionat la Revolució Francesa. La seva proposta d'una educació estètica, inspirat en la *polis* grega, aspira a generar aquella "bella totalitat" en què les facultats individuals es desenvoluparien harmònicament en un marc institucional (151). Com la bellesa expressaria la mediació entre la necessitat natural i la racionalitat, el mode estètic de comprensió del món obriria com una propedèutica per a impulsar l'ordre social lliure. En aquest sentit, Schiller fa una reivindicació particular de la *poesia idíl·lica* vinculada amb el futur: l'estat ideal reconciliat no es trobaria en un passat al qual tornar, sinó que seria una tasca política per realitzar en l'avenir.

El desè capítol, de Linda Maeding, es titula *Un futur ja vell. Projeccions literàries en el sinus de l'Imperi austrohongarès (1902-1932)*. Dues novel·les, *Una nova pàtria* de Theodor Herzl i *L'home sense atributs* de Robert Musil, revelen les imatges de futur esbossades en aquest imperi en vies de dissolució. Ambdós pertanyen al gènere utòpic, tot i que de manera diferent: l'adscripció al gènere resultaria clara en Herzl, qui, tenint com a contramodel l'antisemita Viena de canvi de segle, imaginaria esperançant un futur estat jueu a Palestina; en canvi,

Musil faria una apropiació particular: la utopia apareixeria com aquells ambigus exercicis mentals d'imaginació de possibilitats realitzats en un present incapaç de visualitzar el futur. Tanmateix, ambdós novel·les coincideixen a entendre que les configuracions del futur responen a assemblatges d'allò vell. Així, la Palestina de Herzl és un país vell i nou a la vegada i en la Cacània de Musil, que és un estat enfonsat però, a l'hora, el més avançat, traspua la concepció del futur com velles idees encoixinades.

Dimensions del mai més. Aleida Assmann sobre el futur i Sebald sobre la història natural és el capítol onzè d'Antonio Gómez Ramos. L'autor pretén fer una reconstrucció del vincle entre memòria i futur. Amb Simone Weil parteix de la idea que qualsevol programa de futur ha d'arrelar-se en "gotes de passat viu". Si hem de recuperar aquestes gotes vives, hem de poder discriminar entre les distintes formes de memòria; en altres paraules, necessitem una dialèctica de la memòria i l'oblit adequada al nostre temps, que és el de l'Antropocè. L'autor troba una resposta particular complementant el *gir ètic de la memòria* d'Aleida Assmann, que proposa una memòria negativa en la qual ens orientem cap al futur amb la màxima de no repetir el sofriment passat, i la *història natural* d'encuny benjaminí i adorna en els escrits de Sebald. La idea d'història natural estendria la versió merament política del "mai més" a la contemplació de la destrucció d'allò natural.

En el dotzè capítol, *Psicoanàlisi i història: la funció del dol en la rehabilitació del futur*, Ana Meléndez analitza el concepte psicoanalític de *dol* i la seva capacitat creativa per a elaborar el passat. El *dol* —també la seva versió patològica, la *melancolia*— implica sempre una reestructuració de l'estructura psíquica. En cada *dol* revivim experiències de pèrdua anteriors, per això, permet elaborar dades del passat ingressant-les en el present. Una reelaboració d'experiències que no s'elaboraren bé en el seu moment farà a una persona o a una societat més tolerant a la frustració, a l'ambivalència, a la culpa. En un context d'obsessió memorialista en el qual el record sol romandre intransitiu i difícilment condueix més enllà de si mateix —com a molt és una font d'identitat—, el dol freudià seria un model de *memòria exemplar* en el sentit que del record podríem extraure una lliçó per a l'avenir.

Els últims dos capítols del volum reflexionen sobre les representacions visuals del futur. *Llampades de l'avenir. Futurs imaginats en l'Espanya d'ahir* es titula el capítol en què Juan Fernández Sebastián estudia un futur-passat determinat. Servint-se de fonts ben diverses provinents de les arts plàstiques, la literatura i la cultura visual, ofereix "un recompte impressionista dels variats futurs imaginats" (224) pels espanyols del segle passat. L'autor conclou que hem passat de l'optimisme al pessimisme: d'imatges esperançadores de ciutats esplendoroses, plenes de gratacles, amb tota classe d'artefactes innovadors, a imatges de calamitats i

paisatges apocalíptics. En definitiva, no ha calgut ni un segle per a transformar les imatges de futur de la utopia a la catàstrofe.

L'últim capítol es titula *Imatges i futur. Formes del temps i interpretacions estètiques del present en el cine de ciència ficció*. En ell, Ana García Varas defensa que les pel·lícules de ciència ficció, contràriament al que solem pensar, ens parlen més del present que del futur. Amb un recorregut per diversos films del segle passat —com ara *Things to Come* de William Cameron, *The War Game* de Peter Watkins o *The Matrix* de Lana y Lilly Wachowsky—, l'autora ens mostra com tot i crear models sensibles de mons futurs, les pel·lícules de ciència ficció reflecteixen les contradiccions, aspiracions i temors del present. Les pel·lícules no actuals ens ofereixen *futurs passats* que fan present l'horitzó d'expectatives del present en què es va dirigir el film; les pel·lícules actuals fan del nostre present un *passat futur*, obrint-lo així com un entrecruament de camins, com un moment de decisió.

El llibre ens mostra com allò que els ésser humans han entès en cada època per futur ha anat variant.⁵ Avui la situació és de bloqueig. Les utopies col·lectives que aspiraven a solucionar els problemes socials han deixat lloc al perfeccionament individual que reacciona front al pànic a la incompetència. Al seu torn, la mateixa societat accelerada i precària en què, amb prou feines, mantenim el ritme del dia a dia, necessita de la previsió per mantenir-se en el temps. L'art de la *prognosi* es revela vital en un panorama que la dificulta: quan pronostiquem que “la transició a una societat post-carboni no és una conjectura més o menys especulativa sobre el futur, sinó un horitzó ineludible”,⁶ situem en el nostre present la responsabilitat de decidir si tal transformació és gestionada per nosaltres o sobrevinguda contra nosaltres. Tant per a poder tenir temps per a planificar democràticament aquesta i altres transicions, com per a mitigar i adaptar-se a la crisi ecològica, la transformació del model de societat sembla l'única solució. Això també és extensible a l'elaboració de traumes socials passats. Aquesta només comença amb l'exercici de la memòria o la instauració del “mai més”; una vertadera elaboració del passat, com sosté Adorno,⁷ excediria aquestes formes d'il·lustració subjectiva i s'asseguraria que els pressupòsits socials objectius que permeteren l'esdeveniment traumàtic no persisteixen. Des d'aquesta perspectiva que trobem a faltar en alguns capítols, prevenir un futur no catastròfic passa abans que res per combatre en el present el potencial objectiu de la fatalitat.

JOAN GALLEGO MONZÓ
Universitat de València

⁵ Una història del futur la trobem en l'interessant llibre de Hölscher *El descubrimiento del futuro*. Madrid: Siglo XXI, 2014.

⁶ GARCÍA, E. 2021, *Ecología e igualdad. Hacia una relectura de la teoría sociológica en un planeta que se ha quedado pequeño*, València: Tirant Humanidades, 623.

⁷ ADORNO, T. W. 2009, *Crítica de la cultura y sociedad II*, Madrid: Akal, 498-503.